

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

ТЬОР Лариса Вікторівна

УДК 159:364.2:[9364-787.2]

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ВЗАЄМОДІЇ
КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ ТА ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2024

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля МОН України, кафедра практичної психології та соціальної роботи, м. Київ.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, доцент
Завацький Вадим Юрійович,
Східноукраїнський національний університет
ім. В. Даля МОН України, кафедра
психології та соціології, професор.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Гейко Євгенія Вікторівна,
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка МОН України,
кафедра психології та соціальної роботи,
доцентка;

кандидат психологічних наук, доцент
Літвінова Ольга Володимирівна,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського МОН України,
кафедра психології, педагогіки та філософії,
завідувачка.

Захист відбудеться «27» грудня 2024 року о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.051.11 Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 01042, м. Київ, вул. Іоанна Павла II, 17, ауд. 401.

Із дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті університету <https://snu.edu.ua/index.php/science/spetsializovani-vcheni-rady-iz-zahystu-dysertatsij-d-29-051-11/> та у науково-технічній бібліотеці Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 01042, м. Київ, вул. Іоанна Павла II, 17.

Автореферат розісланий «26» листопада 2024 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.М. Побокіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Взаємодія когнітивного стилю особистості з її пізнавальною діяльністю – важлива і перспективна тема у психології, адже когнітивний стиль, з одного боку, значно впливає на сприйняття, обробку, використання інформації, а з іншого – сприяє ефективній організації взаємостосунків в соціальних групах, зокрема у юнацькому віці. Власне когнітивний стиль – своєрідне поняття, що об'єднує такі важливі галузі, як психологія пізнання та психологія навчання. Тому спроби створення інтегративної моделі пізнання передбачають семантичний аналіз концептів, що розкривають їх процесуальні та змістовні особливості, а важливими аспектами у виявленні сутності пізнання, як вагомого компонента самореалізації особистості юнацького віку, є аналіз вираженості та впливу когнітивного стилю на процес отримання, переробки і використання інформації в процесі пізнавальної діяльності.

Констатовано, що проблему когнітивних стилів вивчали вітчизняні (Є.В. Гейко, С.Д. Максименко, А.А. Палій, І.Д. Пасічник та ін.) і зарубіжні (Г. Віткін, Р. Гарднер, Дж. Клейн, Г. Олпорт та ін.) дослідники. Серед феноменів стильових рис, виявлених у дослідженнях учених, слід зазначити стиль життя (А. Адлер, Г. Олпорт та ін.), риси когнітивного стилю (Р. Гарднер, Дж. Каган та ін.), стилі особистості та стилі діяльності (Т.М. Титаренко та ін.), особистісні стилі навчання і пізнання (Н. Ентвайстл, Л.Л. Жердецька, Д. Колб та ін.), індивідуальні когнітивні стилі (А.А. Палій та ін.) та інтегровані індивідуальні когнітивні стилі (С.П. Дерев'янку, О.В. Мазяр, О.В. Шевяков та ін.), стилі пізнавальної діяльності (І.А. Бурлакова, А.І. Чеботарьова, Г.К. Юрчинська та ін.), а також вплив когнітивних стилів на навчальний процес, розуміння тексту (Л.В. Засекіна, Л.О. Калмикова, Л.І. Романовська та ін.). Однак, когнітивний стиль особистості юнацького віку проявляється не тільки як спосіб переробки інформації, а й впливає на зміст пізнавальної діяльності загалом. Проте, питання, пов'язані зі структурою когнітивних стилів та їх взаємодією з пізнавальною діяльністю у юнацькому віці, залишаються недостатньо дослідженими.

Крім того, з'ясовано, що лише поодинокі роботи зосереджені на вивченні когнітивних стилів з позиції соціальної психології і розкривають вплив соціокультурного контексту на формування когнітивних стилів особистості (І.В. Волженцева, Т.О. Ларіна, Т.М. Титаренко, та ін.). Разом із тим, показано, що знання когнітивного стилю є важливим інструментом у психологічній діагностиці та може використовуватися для розробки персоналізованих стратегій навчання і психотерапії (С.П. Дерев'янку, З.О. Кіреєва, А.А. Палій, Л.І. Романовська та ін.).

Отже, актуальність означеної проблеми, її недостатнє вивчення у науковому психологічному просторі, а також соціальна значущість визначили вибір теми дисертаційного дослідження: *«Соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках комплексних науково-дослідних тем кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського

національного університету імені Володимира Даля «Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі», «Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу особистості засобами інноваційних психотехнологій в умовах трансформаційних змін сучасного суспільства». Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 4 від 25 грудня 2015 р.).

Об'єкт дослідження – особливості когнітивного стилю та пізнавальної діяльності особистості юнацького віку.

Предмет дослідження – соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично визначити соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці.

Завдання дослідження.

1. Провести теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності особистості у соціально-психологічній парадигмі наукового знання.

2. Розкрити взаємозв'язок когнітивно-стильових і соціально-психологічних властивостей, які мають прояв у пізнавальній діяльності особистості юнацького віку.

3. Визначити провідні соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці.

4. Розробити інтегровану програму соціально-психологічного супроводу процесів формування й розвитку когнітивно-стильових особливостей успішності пізнавальної діяльності особистості та оптимізації їх взаємодії у юнацькому віці.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили: системний підхід до аналізу психічних явищ (Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, І.Д. Пасічник та ін.) та міждисциплінарний підхід до вивчення когнітивних стилів (М.А. Журба, О.В. Скориніна, В.В. Турбан, О.В. Шевяков та ін.); положення теорії пізнавальної діяльності (Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, І.Д. Пасічник та ін.), самовизначення особистості (В.Й. Бочелюк, Є.В. Гейко, І.В. Данилюк, Н.Є. Завацька, Л.З. Сердюк та ін.), особливостей її когнітивної сфери (І.А. Бурлакова, Н.Ю. Максимова, З.Я. Ковальчук, О.Г. Лосієвська та ін.); теоретико-методологічні положення, що розкривають феномен самодостатності особистості (Н.І. Бігун, С.О. Гарькавець, Н.А. Добровольська, В.В. Корнієнко, Л.С. Пілецька та ін.), концепцію пізнання і розуміння як форми існування людини (Г.О. Балл та ін.), специфіку проявів когнітивного стилю в освітньому середовищі (І.М. Гоян, Л.А. Онуфрієва, Л.І. Романовська, В.А. Чернобровкіна, Т.Д. Щербан та ін.), вплив когнітивного стилю на навчальну діяльність й психологічне благополуччя (Ю.А. Бохонкова, Ю.А. Завацький, Т.В. Комар, О.І. Кононенко, С.В. Цимбал та ін.) та роль когнітивних чинників у навчальному процесі (О.Д. Сафін, К.В. Седих, Т.М. Титаренко, В.М. Чернобровкін та ін.), а також індивідуальні варіації когнітивно-стильових особливостей (Н.М. Заболотна, О.Д. Литвиненко, М.О. Орап, Я.М. Раєвська та ін.) і специфіку проявів когнітивного стилю в

пізнавальній діяльності (С.П. Дерев'яно, О.В. Литвинова, О.Б. Напрасна, Р.П. Шевченко та ін.); положення і принципи активного соціально-психологічного навчання та допомоги (О.О. Блискун, О.І. Бондарчук, І.Є. Жигаренко, В.Ю. Завацький, Л.В. Заскїна, Г.М. Побокїна, М.В. Тоба, Т.С. Яценко та ін.).

Методи дослідження:

– *теоретичні*: теоретико-методологічний аналіз наукових концепцій та поглядів з проблеми дослідження соціально-психологічних чинників взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці (теоретичне моделювання, методи порівняння, систематизації, узагальнення); наукова інтерпретація і синтез емпіричних даних;

– *емпіричні*: спостереження, бесїда, психодіагностичні методики: «Опитувальник батьківського ставлення» (Parent-Child Relationship Inventory, PCRI); «Карта соціального оточення» (Social Network Map); опитувальник «Культурні цїнності» (Cultural Value Scale); методика «Інтеркультурна чутливїсть» (Intercultural Sensitivity Scale, ISS); опитувальник гендерних ролей (Bem Sex-Role Inventory, BSRI); опитувальник «Соціальні стереотипи» (Stereotype Content Model); опитувальник міжособистїсної реактивності (Interpersonal Reactivity Index, IRI); методика «Групове рїшення проблем» (Group Problem Solving Inventory, GPSI); багатомїрна шкала сприйняття соціальної пїдтримки (Multidimensional Scale of Perceived Social Support, MSPSS); опитувальник емоційної регуляції (Emotion Regulation Questionnaire, ERQ); загальна шкала самоефективності (General Self-Efficacy Scale, GSES); опитувальник «Цїльове орієнтування» (Achievement Goal Questionnaire, AGQ);

– *статистичні*: результати емпіричного дослідження опрацьовувалися з використанням методів математичної статистики з їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка результатів дослідження здійснювалася за допомогою пакету статистичних програм SPSS (версія 21.0).

Органїзація і база дослідження. Дослідження проводилось упродовж 2015-2024 років на базї науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологїй (м. Київ), Східноукраїнського національного університету іменї Володимира Даля (м. Київ), Таврїйського національного університету іменї В.І. Вернадського (м. Київ), Одеського національного університету іменї І.І. Мечникова.

У дослідженні взяли участь 205 респондентів юнацького віку (103 старшокласника загальноосвітніх навчальних закладів та 102 студента перших курсів закладів вищої освіти віком від 17 до 19 років).

Надійність і вїрогідність результатів дослідження забезпечена методологічним обґрунтуванням вихїдних теоретичних позицій, використанням взаємодоповнювальних методів, що відповідають метї та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу отриманих емпіричних даних, використанням методів математичної статистики.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у тому, що:

– *вперше: виокремлено* провідні соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці: соціальне середовище (сімейні установки; освітнє середовище); культурне середовище (індивідуалістичні та колективістичні культури); соціальні стереотипи (досвід багатозадачності; досвід вирішення проблем у групах); емоційна саморегуляція (позитивні емоції; специфіка соціальної підтримки); мотивація та соціальні установки (формування когнітивних стратегій: логічний та аналітичний підхід або глобальний та інтуїтивний; флексибельність мислення; соціальна рефлексія); *визначено* детермінанти когнітивно-стильових особливостей (полезалежності та понятійної диференційованості) у взаємодії з соціально-психологічними особливостями осіб юнацького віку, патернами поведінки та їх перебіг в умовах пізнавальної діяльності;

– *розкрито*: концептуальні й змістовно-процесуальні засади інтегрованої програми соціально-психологічного супроводу процесів формування й розвитку когнітивно-стильових особливостей успішності пізнавальної діяльності особистості та оптимізації їх взаємодії у юнацькому віці, через запровадження інноваційних соціально-психологічних технологій за методологічним, змістовим і технологічним компонентами;

– *поглиблено та уточнено*: уявлення про соціально-психологічну структуру пізнавальної діяльності й когнітивно-стильові особливості особистості юнацького віку, як вагомої складової зазначеної структури;

– *дістали подальшого розвитку*: погляди на соціально-психологічні підходи до засобів і технологій оптимізації пізнавальної діяльності у взаємодії з когнітивними стилями особистості, зокрема у юнацькому віці.

Практичне значення дослідження визначається тим, що розроблена інтегрована програма соціально-психологічного супроводу процесів формування й розвитку когнітивно-стильових особливостей успішності пізнавальної діяльності особистості та оптимізації їх взаємодії у юнацькому віці може бути використана в освітньому процесі для підвищення ефективності пізнавальної активності осіб юнацького віку та конструктивності їх когнітивного стилю.

Теоретично та емпірично обґрунтовані положення дисертації можуть використовуватися як методичне забезпечення психодіагностики, психологічного консультування, психопрофілактики, психокорекції та психотерапії у роботі з учнівською та студентською молоддю з метою підвищення результативності їх пізнавальної діяльності і бути рекомендовані для впровадження у діяльність психологічної служби закладів освіти, Центрів підвищення кваліфікації для наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників, Центрів соціально-психологічної адаптації та ін.

Результати дослідження **впроваджено** у роботу науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій (м. Київ) (довідка № 144/36 від 09.02.2024 р.), Державного науково-методичного центру змісту культурно-мистецької освіти Міністерства культури та стратегічних комунікацій України і методичних установ/відділів мистецької освіти обласних державних адміністрацій з підвищення кваліфікації педагогічних працівників (довідка № 205 від 14.10.2024 р.), Громадської організації «Південно-східна українська

асоціація практичних психологів та арттерапевтів» щодо реалізації Проекту TatoHub, який впроваджується UNFPA, Фондом ООН у галузі народонаселення в Україні за підтримки Embassy of Sweden in Kyiv (довідка від 09.10.2024 р.); у навчально-науковий процес Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Київ) (довідка № 129/06.06 від 06.02.2024 р.), Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (довідка № 09/01-4-802 від 15.10.2024 р.), Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (довідка № 460 від 21.10.2024 р.), Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 46-н від 10.10.2024 р.) і використовуються при викладанні професійно-орієнтованих дисциплін та спецкурсів «Соціальна психологія», «Психологія соціальної роботи», «Диференційна психологія», «Психологія особистості», «Теоретична і прикладна психологія у вимірах наукових парадигм», «Актуальні проблеми психологічної науки та практики», «Технології випереджальної поведінки особистості», при підготовці студентських науково-дослідних робіт та ін.

Особистий внесок авторки. Розроблені наукові положення та отримані результати емпіричного дослідження є самостійним внеском авторки у визначення соціально-психологічних чинників взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці. В опублікованих зі співавторами працях доробок авторки становить 50%. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційної роботи було представлено на міжнародних науково-практичних конференціях, семінарах-тренінгах, програмах, проєктах, зокрема на: IX науково-практичній конференції «Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність» (Мелітополь, 2014 р.), III науково-практичній конференції «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм» (Сєверодонецьк, 2015 р.), V науково-практичній конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри» (Київ, Сєверодонецьк, 2016 р.), VIII scientific and practical conference «Labyrinths of Reality» (Montreal, 2020), VIII науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті професора Ващенко Ірини Володимирівни «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри» (м. Сєверодонецьк, 2021 р.), IX науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри» (м. Ополе (Польща), м. Київ, 2023 р.), семінарах-тренінгах у межах Програми «Справедливість для всіх» Агенції США з міжнародного розвитку (USAID): «Формування резильєнтності (життєстійкості), як особистий ресурс в умовах війни» (Київ, 2023 р.), «Удосконалення комунікативних здібностей: технології розвитку soft skills» (Київ, 2023 р.), «Синергія інтелекту та тіла: науково-педагогічна компетентність» (Київ, 2024 р.), «Психологія професійного мислення: готовність до змін» (Київ, 2024 р.), «Соціально-правовий аналіз булінгу та мобінгу, як найпоширеніших явищ дискримінації в суспільстві» (Київ, 2024 р.), Проєкті TatoHub, який впроваджується UNFPA, Фондом ООН у галузі народонаселення в Україні за підтримки Embassy of Sweden in Kyiv (Київ,

2024 р.), II International Multidisciplinary Conference «Main Challenges And Issues Of University Education In War Conditions: Ukraine – 2022-2024» (Winnipeg, Canada, 2024); доповідалися та обговорювалися на розширених засіданнях кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (2015-2024 рр.).

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційної роботи представлено у 14 публікаціях авторки, з яких 7 статей у наукових фахових виданнях із психології (з них 5 статей – у наукометричних виданнях, 1 з яких проіндексована у наукометричній базі Scopus), 7 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 148 найменувань (з них 92 – іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації викладено на 222 сторінках, із них 158 сторінок основного тексту. Робота містить 5 таблиць на 7 сторінках, 3 рисунки на 2 сторінках, 2 додатки на 45 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів; наведено дані про апробацію роботи, подано відомості про публікації авторки з теми дослідження; окреслено структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «**Теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності особистості у соціально-психологічній парадигмі наукового знання**» розкрито поняття когнітивного стилю, когнітивної схеми, етапів пізнання та їх взаємозв'язок із пізнавальною діяльністю особистості; наведено аналіз наукових поглядів на соціально-психологічну природу чинників та їх вплив на когнітивно-стильові особливості особистості та її пізнавальну діяльність.

Констатовано, що під когнітивним стилем розуміють спосіб опрацювання смислової інформації, а також специфіку вираження когнітивно-стилістичних особливостей особистості, зокрема в процесі навчання. При цьому когнітивна схема розглядається як структура перетворення семантичної інформації в процесі навчання, а етапи пізнання – як розвиток кожного компонента когнітивного стилю у цьому процесі. Підкреслено також, що етапи пізнання є процесуальними компонентами розвитку когнітивних стилів у процесі навчання (В.Й. Бочелюк, Є.В. Геїко, А.А. Палій, Л.І. Романовська, О.В. Скориніна, О.В. Шевяков, Т.Д. Щербан та ін.).

Проведено диференціацію когнітивних стилів: за типом сприйняття (полезалежність – полenezалежність); за типом реагування (імпульсивність – рефлексивність); за специфікою когнітивного контролю (ригідність – гнучкість); за діапазоном еквівалентності (вузькість – широта); за складністю (когнітивна простота – когнітивна складність); за типом мислення (аналітичне

– синтетичне); за доміантними засобами опрацювання інформації (метафоричний – вербальний); за локусом контролю (зовнішній – внутрішній); за ступенем категоризації, суб'єктивної диференціації змісту однієї категорії (вузькість – широта категорії); за типом концептуалізації (конкретна концептуалізація – абстрактна концептуалізація) та ін.

Визначено, що найважливішими характеристиками когнітивних стилів є біполярність їх компонентів (які можна виявити лише за крайніми формами когнітивних реакцій); процесуальний характер (що визначає способи отримання інтелектуальних продуктів); стійкість у часі та функціонування на різних рівнях (різнорівневе виявлення когнітивних функцій) (С.П. Дерев'яно, Н. Ентвайстл, Л.В. Жердецька, Д. Колб, О.В. Мазяр, Л.А. Онуфрієва, А.І. Чеботарьова, Г.К. Юрчинська та ін.).

Наголошено, що провідними є погляди на когнітивний стиль як на компонент структури особистості, що передбачає пріоритет стильових якостей у регуляції психічної діяльності (Н.В. Дяченко та ін.); як системну характеристику, що є своєрідним результатом взаємодії когнітивних та особистісних особливостей особистості і безпосередньо впливає на прийняття рішень і постановку цілей, формування професійного Я (Л.В. Жердецька та ін.); як індивідуально-специфічний спосіб опрацювання інформації у вигляді індивідуальних відмінностей у сприйнятті, аналізі, структуруванні, класифікації й оцінюванні подій (Т.М. Титаренко та ін.). Узагальнено, що когнітивний стиль слід розглядати в рамках когнітивної структури, яка створює основу індивідуальності, визначає поєднання когнітивних здібностей та емоційних якостей особистості, обробку інформації та проявляється в її поведінці.

Підкреслено, що акцент на когнітивних і стилістичних особливостях може призводити до асиметричного й емоційного сприйняття та розуміння світу. Показано, що текст як елемент культури, середовища людського існування, може сприйматися відповідно до доміантних когнітивних ознак в усій його феноменології (становище в культурі, зміст, структура, форма тощо), тобто або як розподілена за домінуванням аналітичності, або як ієрархічно-синтетична (В.П. Андрущенко, А. Бандура, Дж. Брунер, Д. Канеман, М. Коул, В.В. Москаленко, У. Нейсер, Р. Нісбет, Г. Таджфел, А. Тверські, Н.В. Чепелєва та ін.)

Проаналізовано наукові погляди на соціально-психологічну природу чинників та їх вплив на когнітивно-стильові особливості особистості та її пізнавальну діяльність і з'ясовано, що соціальні умови та досвід впливають на формування когнітивних стилів, які використовуються для вирішення завдань. При цьому перевага може надаватися як логічному та аналітичному підходам, так й вибору більш глобальних та інтуїтивних методів (О. Чумак). Констатовано, що різноманітність соціальних і культурних впливів сприяє гнучкості когнітивних процесів, що допомагає швидше адаптуватися до нових умов або мінливих ситуацій (Ж. Піаже). Водночас, зазначено, що теорія «фіксованого» і «розвивального» мислення (fixed and growth mindset) пояснює вплив соціальних установок і переконань на пізнавальну діяльність (К. Дук), а соціальна взаємодія стимулює рефлексивні здібності, що сприяє самокорекції пізнавальної діяльності, її більш усвідомленому управлінню.

Загалом опрацьовано широкий спектр теорій і досліджень, які допомагають зрозуміти, як соціальні, культурні та психологічні чинники впливають на когнітивні стилі та пізнавальну діяльність особистості. Проте, попри значні наукові здобутки, потребує емпіричного вивчення проблема визначення соціально-психологічних чинників взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці, з метою розробки дієвої інтегрованої програми соціально-психологічного супроводу процесів формування й розвитку когнітивно-стильових особливостей успішності пізнавальної діяльності та оптимізації їх взаємодії у зазначений віковий період становлення особистості.

У другому розділі «**Емпіричне дослідження соціально-психологічних чинників взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці**» висвітлено принципи побудови та процедуру емпіричного дослідження, обґрунтовано репрезентативність вибірки; здійснено аналіз психодіагностичного інструментарію та його відповідності завданням дослідження; наведено результати констатувального етапу дослідження та узагальнено його результати.

Констатувальний етап емпіричного дослідження включав виявлення когнітивно-стильових особливостей осіб юнацького віку, структури когнітивних стилів та їх прояву у процесі пізнавальної діяльності, розуміння текстової інформації (I етап); з'ясування специфіки соціально-психологічних чинників та їх впливу на взаємодію когнітивно-стильових особливостей та пізнавальної діяльності осіб юнацького віку (II етап).

Встановлено, що по групі найбільш «продуктивні, конкретні, аналітичні, рефлексивні та швидкі/точні» досліджуваних (24,9%) демонстрували здатність виокремлювати суттєві та несуттєві ознаки й фіксувати поняття навіть у найскладніших для аналізу текстах. Натомість досліджувані групи «глобальні, всеосяжні, імпульсивні та повільні/точні» (40,0%) були схильні до коливань між крайнощами і вводилися в оману несуттєвими ознаками. Крім того, з'ясовано, що «рефлексивні» досліджувані першочергово з'єднують і зіставляють схеми й ідеї, встановлюють семантичні зв'язки, що надає змогу зробити об'єктивні висновки, а досліджувані з глобальним когнітивним стилем не володіють достатньо універсальною схемою і їхнє сприйняття втрачає цілісність, що часто призводить до помилкових висновків.

З'ясовано, що полезалежність – полenezалежність проявилася як здатність виокремлювати змістовно-смысловий гештальт із тексту. Загалом цю здатність продемонстрували 63,9% респондентів, з яких 41,9% – студенти і 22% – учні старших класів. Водночас, у респондентів із цим когнітивним стилем спостерігалася поляризація. Так, із 13,7% досліджуваних 5,9% осіб показали полезалежність і 7,8% осіб – полenezалежність. У процесі читання тексту всі «полезалежні» респонденти висловили думку, що зрозуміли текст, але вони не показали достатньої глибини розуміння. «Полenezалежні» досліджувані відзначили «суперечливий» характер тексту, конфлікт між легкими мотивами і загальним змістом, і на цій підставі вважали текст «незрозумілим».

Показано, що імпульсивність – рефлексивність проявляється як здатність заглиблюватися в основу текстового діалогу, особистісно сприймати його зміст і робити певні висновки особистого або тематичного характеру. Ця когнітивно-стилістична риса проявилася у 71,7% досліджуваних. З них 53,7% – студенти і 18% – учні старших класів. Домінування відповідного когнітивного стилю спостерігалося у 47,8% студентів. З них 41% респондентів проявили імпульсивність і 6,8% – рефлексивність. Усі «імпульсивні» досліджувані вважали текст зрозумілим, активно інтерпретували його й вибудовували альтернативну сюжетну лінію. «Рефлексивні» досліджувані часто втрачали з поля зору контекст задуму і надавали своїм інтерпретаціям інтроспективного характеру або розглядали суть тексту в соціально-моральних термінах.

Визначено, що глобалізаційність – специфічність пов'язана з тенденцією сприймати інформацію як виняткову або загальну, здатністю типізувати інформацію, порівнювати її з чимось схожим, виключати її з інформаційного поля або приймати як «унікальну», ігноруючи її контекст. Підкреслено, що лише 11,7% досліджуваних орієнтовані на глобалізацію. З них 6,8% студенти, 4,9% – учні. Водночас із 8,8% досліджуваних із цим когнітивним стилем 5,8% – студенти і 3% – учні. Наголошено, що учні старших класів здебільшого демонстрували глобалізацію, а студенти – специфічність.

Виявлено, що складність – простота проявилися як спроба зробити тексти спільними або розвинути їх як різноманітні тексти. Те, як виявлялася ця операція, багато в чому залежало від мотивації розпізнавання тексту. Така операція повністю домінувала при першому прочитанні тексту. Інформація сприймалася як «несерйозна» або радше «цікава». Однак у міру «заглиблення» у текст такий спосіб розуміння демонстрували тільки 4,9% студентів і 1,9% учнів старших класів. Варто зазначити, що у цих досліджуваних також був нижчий розвиток інших когнітивних функцій.

Встановлено, що загалом по вибірці переважало афективне та естетичне сприйняття тексту. Примітно, що 9,8% учнів належали до «аналітичної» групи, 1,9% – до «синтетичної»; серед 13,2% студентів 4,9% – «аналітичні», 8,3% – «синтетичні». Розподіл цього показника свідчить про ранній розвиток аналітико-синтетичної функції у мисленні; про просування цього процесу в розвитку. Крім того, зазначено, що аналітико-синтетична функція в процесі розуміння тексту є допоміжною і складає основу для інших розумових операцій; аналітико-синтетична функція не обслуговує процес розуміння в ізоляції.

Показано, що конкретність – абстрактність виявляється у вигляді розпізнавання змісту. Підкреслено, що важливо відрізнити ці когнітивні функції від пов'язаної з ними глобальності – специфічності. У процесі розуміння тексту остання застосовувалася до тексту в цілому, а конкретність – абстрактність – до елементів змісту. Ці функції виявлені у 67,8% студентів та у 11,7% учнів. Поряд із функцією аналізу та синтезу, функція конкретизації та абстрагування виявилася розвинутою у респондентів і виступала як допоміжна у поєднанні з іншими, сприяючи процесу розуміння.

Порівнюючи результати студентів і учнівської молоді, виявлено, що обидві групи характеризуються опорою на схожі елементи у метафоричній, емоційній і символічній сферах (при узагальненні відбувається перехід від конкретного до загального). Однак семантичні одиниці респондентів з глобальним когнітивним стилем та з конкретним когнітивним стилем не збігаються. Загалом респонденти з глобальним когнітивним стилем оцінюють власні дії як нейтральні або позитивні, а негативні дії пов'язують з дією соціуму або інших осіб. Здебільшого студенти схильні поєднувати високий рівень узагальнення із середньою здатністю до семантичних одиниць. З іншого боку, учні мають високий рівень узагальнення та низький ступінь компетентності, а їхній рівень засвоєння та розуміння текстів також виявився середнім.

Порівняння результатів респондентів, отриманих за показником «аналітичність – синтетичність» показало, що глобальні когнітивні стилі ближчі до синтетичних, а специфічні когнітивні стилі – до аналітичних.

Аналіз емпіричних даних за параметром «імпульсивність – рефлексивність» засвідчив, що «імпульсивні» респонденти демонструють середній рівень узагальнення. І навпаки, «рефлексивні» респонденти демонструють високий рівень узагальнення та високу семантичну компетентність. При цьому повільні/неточні відповіді демонструють дуже низький рівень узагальнення і дуже низьку компетентність у сфері семантичних одиниць, тобто недостатнє усвідомлення і розуміння тексту. Швидкі/точні відповіді, на відміну від попередніх, демонструють досить високий рівень узагальнення та високу компетентність у сфері семантичних одиниць. «Рефлексивні» досліджувані володіють більш універсальною схемою і тому більш чітко пов'язують текстові події одна з одною, демонструючи цілісне усвідомлення і більшу глибину розуміння. «Імпульсивні» досліджувані здебільшого сприймають тексти фрагментарно, не бачать зв'язку між подіями і краще розпізнають смислові утворення нижчого рівня.

Отже, підтверджено припущення про те, що когнітивний стиль особистості юнацького віку впливає на глибину та повноту сприйняття тексту, його розуміння та відтворення. Найпродуктивнішими виявилися глобальний когнітивний стиль, аналітичний, рефлексивний (швидкий/точний).

На II етапі дослідження було проведено факторний аналіз з використанням методу головних компонент. Репрезентативність вибірки перевірялася за допомогою критерію адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна. Було виокремлено шість чинників із власними значеннями понад 1. Ці чинники пояснювали 77,5% загальної дисперсії (за студентською вибіркою).

1) *Перший фактор* можна інтерпретувати як «Соціальне середовище», оскільки змінні, пов'язані з цим конструктом, мають найбільші навантаження (сімейні установки (0,863), освітнє середовище (0,791)). Протилежними полюсами цього фактору є «створення сім'ї» (-0,827) і «любов» (-0,768). Це свідчить про те, що за високих показників по цих змінних респондент повністю присвячує себе сімейним стосункам, інтегрований у них і не виокремлює себе як окрему особистість.

2) *Другий фактор* «Культурне середовище» (культура (0,861), цінності й норми (0,829)).

3) *Третій фактор* «Соціальні очікування та стереотипи» (гендерні стереотипи (0,813), соціальні очікування (0,744));

4) *Четвертий фактор* «Соціальний досвід і взаємодії» (досвід багатозадачності (0,833), досвід розв'язання проблем у групі (0,665)). Протилежними полюсами цього фактору є «значущість результатів діяльності» (-0,890) і «мотивація до зміни поточної діяльності» (-0,750), що свідчить про те, що вищі бали за цими змінними призводять до зниження внутрішньої мотивації.

5) *П'ятий фактор* «Емоційна регуляція та соціальна підтримка» (позитивні емоції (0,690), відсутність соціальної підтримки або емоційні труднощі (0,659)).

6) *Шостий фактор* «Мотивація та соціальні установки» (переконання, норми (0,815), цінності (0,744)).

Зауважимо, що для старшокласників факторні навантаження для «соціального середовища» виявилися найвищими. Це свідчить про те, що для них важливими є внутрішні стандарти, ціннісні орієнтації, самоприйняття, креативність і сприйняття часу. Також важливе «культурне середовище», яке допомагає відчувати значущість життя і самих себе, мати цілі та розуміти життєвий досвід. Інші фактори вказують на спрямованість особистості (зовнішню чи внутрішню). Виокремлено значущі взаємозв'язки між такими змінними: «соціально-психологічні чинники», «когнітивний стиль особистості» і «пізнавальна діяльність» ($p \leq 0,01$).

По вибірці старшокласників кореляційна матриця з 63 змінних була проаналізована за допомогою методу головних компонент і було виділено шість чинників із власними значеннями, що перевищують головну частину (від 1 до 5) та хвостову частину (від 7 до 63). Фактори, отримані в результаті варімакс-обертання, пояснили 87,3% загальної дисперсії:

1) *Перший фактор* можна інтерпретувати як «Мотивація та соціальні установки», оскільки він має найбільші навантаження змінних, пов'язаних із цим конструктом (переконання, норми (0,919), цінності (0,917), життєві цілі (0,816));

2) *Другий фактор* «Когнітивний стиль» (поведінкова гнучкість (0,853), підтримка (0,805), контактність (0,759));

3) *Третій фактор* «Емоційна регуляція та соціальна підтримка» (позитивні емоції (0,767), відсутність соціальної підтримки або емоційні труднощі (0,565)).

4) *Четвертий фактор* «Середовище виховання та соціальне оточення» (сімейні установки (0,905), освітнє середовище (0,843)).

5) *П'ятий фактор* «Соціальні очікування та стереотипи» (гендерні стереотипи (0,0752), соціальні очікування (0,722), регулярність результатів (0,675));

6) *Шостий фактор* «Культурні чинники» (колективістські цінності (0,849), індивідуалістичні цінності (0,700), сприйняття людської природи (0,746)).

Основними соціально-психологічними чинниками, що здійснюють вплив на взаємодію когнітивного стилю й пізнавальної діяльності на прикладі спільної вибірки старшокласників та студентів визначено нижченаведені.

1) *Перший фактор* можна інтерпретувати як «Середовище виховання та соціальне оточення», оскільки він має найбільші навантаження на змінні, пов'язані з цим конструктом: сімейні установки (0,945), освітнє середовище (0,907), самооцінка (0,843), оцінка свого потенціалу (0,559). Протилежним полюсом цього фактору є «здобуття хорошої освіти» (-0,650); цей показник вказує на те, що респондент, який зосереджується лише на освіті, може знехтувати іншими аспектами розвитку.

2) *Другий фактор* «Мотивація та соціальні установки» (внутрішня мотивація (0,861), планований рівень мобілізації зусиль, необхідних для досягнення цілей діяльності (0,845), мотивація самооцінки (0,796), життєвий процес (0,792), задоволеність ефективністю життя або самореалізацією (0,786), життєві цілі (0,770), регулярність результатів (0,712), когнітивна мотивація (0,706), ініціативність (0,608)). Протилежністю цього фактору є «важливість результатів діяльності» (-0,713). Це означає, що респондент приділяє більше уваги результату, ніж якості діяльності та її процесу, що може викликати внутрішнє напруження і призвести до низької самооцінки.

3) *Третій фактор* «Емоційна регуляція та соціальна підтримка» (позитивні емоції (0,941), відсутність соціальної підтримки або емоційні труднощі (0,860), визнання людської природи (0,859)).

4) *Четвертий фактор* «Соціальний досвід і взаємодії» (досвід багатозадачності (0,825), досвід розв'язання проблем у групах (0,775)). Протилежними полюсами цього фактору є «діяльність із досягнення позитивних змін у суспільстві» (-0,922) і «спілкування» (-0,824), які взаємопов'язані. Це пояснюється тим, що зосередженість на перелічених вище аспектах життя дає змогу забути про себе і свою сім'ю.

5) *П'ятий фактор* «Культурні чинники» (колективістські цінності (0,905), індивідуалістичні цінності (0,526)).

6) *Шостий фактор* «Соціальні очікування та стереотипи» (гендерні стереотипи (0,782), соціальні очікування (0,694)). Протилежними полюсами цього фактору є високий соціальний (-0,957) та матеріальний (-0,597) статуси.

Таким чином, студенти зорієнтовані на визнання, нові відкриття, прагнення до високих досягнень і самоактуалізації. При цьому фактор «Сенс життя» зникає, що може бути пов'язано зі зміною спрямованості життєвих цінностей і вибором професії.

Виокремлено соціально-психологічні чинники, що здійснюють вплив на взаємодію когнітивного стилю та пізнавальної діяльності особистості в юнацькому віці: «соціальне середовище» (сімейні установки; освітнє середовище); «культурне середовище» (індивідуалістичні та колективістичні культури); «соціальні стереотипи» (досвід багатозадачності; досвід вирішення проблем у групах); «емоційна саморегуляція» (позитивні емоції; специфіка соціальної підтримки); «мотивація та соціальні установки» (формування когнітивних стратегій: логічний та аналітичний підхід або глобальний та інтуїтивний; флексибільність мислення; соціальна рефлексія). Крім того, значущими у вираженості когнітивного стилю особистості юнацького віку було визнано такі чинники, як «оцінка досягнутих результатів», «здобуття хорошої освіти».

Узагальнено, що когнітивний стиль особистості юнацького віку характеризується наявністю базового конструкту та низки додаткових конструктів, які трансформуються в процесі навчання: відбувається зміщення інтересів до активності та професійних інтересів, планування майбутнього, прагнення отримати схвалення та повагу. Простежується зсув у побудові процесів опрацювання інформації, внутрішніх стандартів, творчому самовираженні, реалізації своїх здібностей і здатності пережити сьогодення в усій його повноті. Загалом, в учнів старших класів і студентів перших курсів формуються навички концентрації та саморозвитку, які сприяють прояву соціально-психологічних чинників, що здійснюють вплив на взаємодію їх когнітивного стилю та пізнавальної діяльності в цей віковий період.

Дані, отримані на констатувальному етапі дослідження, були враховані при побудові інтегрованої програми соціально-психологічного супроводу процесів формування й розвитку когнітивно-стильових особливостей пізнавальної діяльності особистості та оптимізації їх взаємодії у юнацькому віці.

У третьому розділі «**Соціально-психологічні основи формування і розвитку когнітивно-стильових передумов пізнавальної діяльності особистості та оптимізації їх взаємодії у юнацькому віці**» розкрито концептуальні й змістовно-процесуальні засади інтегрованої програми соціально-психологічного супроводу процесів формування й розвитку когнітивно-стильових особливостей пізнавальної діяльності особистості та оптимізації їх взаємодії у юнацькому віці; проведено узагальнення результатів формувального етапу дослідження.

На формувальному етапі дослідження було розроблено інтегровану програму соціально-психологічного супроводу процесів формування й розвитку когнітивно-стильових особливостей пізнавальної діяльності особистості та оптимізації їх взаємодії у юнацькому віці. Концептуальні основи запропонованої програми віддзеркалюють теоретико-методологічні передумови соціально-психологічної основи взаємодії когнітивно-стильових особливостей і специфіки пізнавальної діяльності особистості юнацького віку.

До формувального етапу дослідження було залучено 50 студентів та 50 старшокласників із різними когнітивно-стильовими характеристиками, які склали експериментальну групу. Контрольну групу склали 50 студентів та 50 учнів старших класів з аналогічними когнітивно-стильовими особливостями. Відбір учасників у групи відбувався за принципом добровільності. Програмні заходи формувального впливу у контрольній групі не проводилися. Наявність у групах учасників із протилежними когнітивними стилями забезпечувала досліджувані альтернативні способи мислення. Тривалість програмних заходів становила 6 місяців.

Оскільки під час констатувального етапу дослідження було виявлено асиметричні когнітивні/стильові характеристики (наприклад, переважання аналітичних тенденцій натомість синтезу, імпульсивність на противагу рефлексивності), було висунуто припущення, що баланс когнітивних функцій, тобто здатності як до аналізу, так і до синтезу, сприятиме глибині розуміння тексту.

Зміст інтегрованої програми був спрямований на реалізацію характеристик полярних когнітивних стилів, на поєднання функцій мислення, визначених у когнітивних стилях і на розвиток навичок пізнавальної діяльності, що надавало змогу реалізувати головну мету соціально-психологічного супроводу, а саме: формування в учасників програми навичок пізнавальної діяльності, що впливають на розвиток мисленнєвих функцій, конструктивних когнітивних стилів, а також поєднання когнітивних функцій та особистісних особливостей, що сприяють реалізації полярних когнітивних стилів.

Розвиваючи етапи мислення в послідовності, програмні заходи передбачали, що на першому етапі учасники усвідомлюють проблему, що виникла; на другому етапі відбувається аналіз проблемної ситуації; на третьому етапі генерується нова інформація у вигляді гіпотез, методів і алгоритмів розв'язання проблеми. На кожному етапі проявлялися особливості когнітивного стилю учасників, а розвиток функцій мислення та когнітивного стилю в процесі розуміння тексту та формування пізнавальної діяльності сприяли успішному сприйняттю інформації та розвитку особистісної й розумової сфер учасників.

Підкреслено, що у процесі пізнавальної діяльності всі види використання знань (наприклад, виконання лабораторних завдань, конспектування, реферування, написання звітів) сприяли як глибшому розумінню, так і засвоєнню знань.

На формувальному етапі дослідження було розроблено методичні матеріали з прийомами раціонального засвоєння змісту предметних знань, формулювання нового змісту та формування основних навичок його засвоєння і практичної діяльності у відповідності з особливостями процесу навчання у закладі освіти.

Зазначено, що процес соціально-психологічного супроводу передбачав й формування навичок активного розуміння тексту на основі предикативних операцій, яке значною мірою залежало від уміння прогнозувати зміст матеріалу. Прогнозуванню сприяла постійна надмірність текстових повідомлень, а тренувальні моделі для розвитку прогностичних навичок включали: відновлення слів (коли для відновлення сенсу речення додавалися пропущені або неправильні символи); читання текстів, у яких пропущені або неправильно вставлені слова; представлення змісту у коротких формулюваннях.

Показано, що програмні заходи передбачали використання схеми аналізу тексту (за Н.В. Чепелевою). Навчання починалося з розвитку в учасників розуміння інтерактивної природи текстів. Структурування в поєднанні з мінімізацією – важлива техніка, необхідна для переходу до блок-схем. Розвиток навичок складання блок-схем допомагав учасникам прояснити свої думки. Крім того, блок-схеми забезпечували візуальне представлення тексту. Задіяння операції реструктуризації забезпечувало наочність блок-схем, завдяки чому можна було об'єднати блоки, які стосуються однієї теми (але розташовані в різних місцях тексту), в один блок на вищому рівні узагальнення. Були задіяні також розвиток навичок раціонального читання (докладне узагальнення), коли запам'ятовування письмового матеріалу

покращується завдяки пошуку і розумінню логічних зв'язків між елементами; використання графічних зображень для опосередкованого запам'ятовування інформації; підвищення мотивації до запам'ятовування. Ступінь розвитку навичок раціонального опрацювання текстової інформації визначався за результатами орієнтування, структурування та роботи з блок-схемою відповідно до завдання на читання. Критерієм розуміння текстової інформації слугувало вміння використовувати отриману інформацію в діяльності. Акцент на творчому моделюванні в процесі навчання був зумовлений необхідністю формування в учасників навичок поглибленого й об'єктивного розуміння текстової інформації. Ці вміння включали навички наукового пояснення та письмової комунікації в процесі самостійного розв'язання логічних і творчих завдань, навички організації всієї системи навчальної діяльності, навички розроблення відповідних стратегій розуміння текстових повідомлень, навички розуміння особливостей власного когнітивного стилю та пріоритетів і вміння визнавати свої обмеження. Крім того, учасникам пропонувалися завдання, що допомагали адекватно сприймати текстову інформацію.

Результати формувального етапу дослідження виявили акцент на когнітивних рисах і домінуванні відповідних особистісних якостей. Так, когнітивні риси були найяскравіше виражені у поєднанні з такими рисами особистості, як креативність, рефлексивність, чуттєвість та активність. Узагальнення результатів формувального етапу дослідження показало, що інтеграція когнітивних та особистісних рис має величезне значення, а розвиток особистості юнацького віку є одночасно і засобом, і найоптимальнішою формою когнітивного розвитку. Тому провідною метою соціально-психологічного супроводу у запропонованій програмі вбачався розвиток особистісних якостей (креативності, рефлексивності, чутливості, активності), пов'язаних із когнітивними процесами пізнавальної діяльності особистості юнацького віку.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення і нове розв'язання проблеми визначення соціально-психологічних чинників взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці і зроблено такі висновки.

1. Теоретико-методологічний аналіз наукових підходів до проблеми дослідження показав, що когнітивні та стилістичні особливості як детермінанти розуміння навколишнього світу (світ – суб'єктивний вимір буття, культура – аксіологічний вимір) визначають парадигму світосприйняття особистості. Констатовано, що когнітивні та стилістичні характеристики осіб юнацького віку взаємодіють із їх пізнавальною діяльністю. Полезалежність – полenezалежність проявилася як здатність виокремлювати змістовно-семантичний ґештальт із текстового контексту. Зокрема, цю здатність було віднесено до вміння виокремлювати в інформаційному полі зв'язні, повні та логічно безперервні послідовності. Імпульсивність – рефлексивність виявилася як здатність вникати у діалогічне підґрунтя тексту, особистісно сприймати його зміст і робити конкретні висновки особистого або суб'єктивного

характеру. Глобальність – специфічність пов'язана з тенденцією сприймати інформацію як виняткову або загальну, здатністю типізувати інформацію, порівнювати її з аналогічними, виключати її з інформаційного поля і приймати як «унікальну», ігноруючи навколишнє середовище. Аналітичність – композиційність виявилася як тенденція зосередитися на окремих елементах інформації та детально описати зміст, або прагнення представити текст у термінах низки структурних елементів. Конкретність – абстрактність проявилася у вигляді буквального або невербального впізнавання змісту.

2. Розкрито взаємозв'язок когнітивно-стильових і соціально-психологічних властивостей, які мають прояв у пізнавальній діяльності осіб юнацького віку. Підкреслено, що у процесі пізнавальної діяльності комплексно-проті когнітивні стилі негативно впливають на процес розуміння текстової інформації. Такий ментальний підхід до інформації слугує радше для дистанціювання від неї, ніж для її сприйняття. Таким чином, комплексно-проті способи розуміння використовуються для дистанціювання від несуттєвої інформації, опосередкованої для поверхневої інтерпретації. Встановлено, що когнітивні процеси аналізу-синтезу та конкретного-абстрактного відіграють суттєву роль у пізнавальній діяльності осіб юнацького віку. Однак ці когнітивні функції не є самодостатніми в процесі розуміння і не гарантують його успіх. Роль зазначених функцій полягає у тому, щоб полегшити розуміння у контексті інших когнітивних і стилістичних процесів. При цьому когнітивні процеси забезпечують виокремлення основних елементів пізнавальної діяльності. Імпульсивність – рефлексивність забезпечує інтерактивне розуміння, а глобалізаційна специфіка – розкриття інформації як феномену, пов'язаного з культурним буттям та його онтологічним виміром.

3. Виокремлено провідні соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці: соціальне середовище (сімейні установки; освітнє середовище); культурне середовище (індивідуалістичні та колективістичні культури); соціальні стереотипи (досвід багатозадачності; досвід вирішення проблем у групах); емоційна саморегуляція (позитивні емоції; специфіка соціальної підтримки); мотивація та соціальні установки (формування когнітивних стратегій: логічний та аналітичний підхід або глобальний та інтуїтивний; флексибільність мислення; соціальна рефлексія).

4. Розроблено інтегровану програму соціально-психологічного супроводу процесів формування й розвитку когнітивно-стильових особливостей пізнавальної діяльності особистості та оптимізації їх взаємодії у юнацькому віці, через запровадження інноваційних соціально-психологічних технологій за методологічним, змістовим і технологічним компонентами.

Зміст програми полягав у реалізації полярних характеристик когнітивного стилю та досягненні гармонійного поєднання функцій мислення, представлених когнітивними стилями й виокремлених соціально-психологічних чинників, що здійснюють вплив на взаємодію когнітивного стилю та пізнавальної діяльності особистості юнацького віку. Така реалізація стала можливою завдяки поєднанню когнітивних функцій з соціально-психологічними властивостями. Розвивальні впливи здійснювалися на такі соціально-психологічні чинники, як соціальне середовище; культурне

середовище; соціальні стереотипи; емоційна саморегуляція; мотивація та соціальні установки; соціальна рефлексія й такі особистісні якості, як креативність, рефлексивність, чутливість та активність, що загалом забезпечувало успішність пізнавальної діяльності.

Перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми визначення соціально-психологічних чинників взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці. Перспективи подальших наукових досліджень розгортаються, зокрема, у напрямку вивчення специфіки впливу когнітивних чинників та онтогенетичну вираженість пізнавальних здібностей в залежності від віку респондентів.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях авторки:

Статті у наукових фахових виданнях:

1.1. Чернікова А.О., Тьор Л.В. Вплив егоцентризму та когнітивно-стильових характеристик на юнацьку поведінку у конфліктних ситуаціях. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. № 3 (35). С. 395-401. *(Особистий внесок авторки полягає у розкритті впливу когнітивно-стильових характеристик на поведінку осіб юнацького віку).*

<http://tppjournal.com.ua/n3y2k14.html>

1.2. Михайлишин У.Б., Завацький В.Ю., Тьор Л.В., Гетта О.М. Психологічні особливості впливу ціннісних орієнтацій на формування пізнавальної діяльності особистості в юнацькому віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. № 3 (44). Т. 1. С. 144-155. *(Особистий внесок авторки полягає у з'ясуванні особливостей формування пізнавальної діяльності особистості в юнацькому віці).*

<http://tppjournal.com.ua/n1y2k17.html>

1.3. Ковальчук З.Я., Тьор Л.В. Вплив соціально-психологічних чинників на самореалізацію та пізнавальну діяльність особистості в освітньому середовищі закладу вищої освіти. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. № 3 (50). Т. 3. С. 143-153. *(Особистий внесок авторки полягає у розкритті впливу соціально-психологічних чинників на пізнавальну діяльність студентської молоді).*

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2019-50-3-3-143-153>

http://tppjournal.com.ua/n50y2k19_tom_3.html

1.4. Тьор Л.В. Соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивно-стильових особливостей і пізнавальної діяльності осіб юнацького віку. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. К.; Ніжин: ПП Лисенко, 2020. Т. IX, Вип. 13. С. 696-705.

<http://appspsychology.org.ua/index.php/ua/arkhiv-vydannia/tom-9/vipusk-13-2020>

<http://appspsychology.org.ua/data/jrm/v9/i13/68.pdf>

1.5. Талдонова Л.О., Завацька Н.Є., Тьор Л.В. Психологія інноваційних технологій навчання та розвитку когнітивних стилів у юнацькому віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2021. № 1 (54). С. 100-115. (Особистий внесок авторки полягає у визначенні специфіки когнітивних стилів у юнацькому віці).

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2021-54-1-100-115>

<http://tppjournal.com.ua/n54y2k21a8.html>

1.6. Тьор Л.В. Психологічні особливості впливу когнітивного стилю на пізнавальну діяльність особистості юнацького віку. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. К.: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2024. № 2 (64). С. 222-234.

<https://doi.org/10.33216/2219-2654-2024-64-2-5-222-234>

<http://tppjournal.com.ua/n64y2k24a18.html>

1.7. Hrys A., Chepeleva N., Tkachuk T., Tor L. Adaptive Potential of Adults with Attention Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD). *Insight: the psychological dimensions of society*. 2024. Vol. 12. P. 471-494. (Scopus) (Особистий внесок авторки полягає у з'ясуванні соціально-психологічних чинників взаємодії когнітивного стилю та адаптаційного потенціалу осіб з гіперактивністю).

<https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-12-14>

Статті у матеріалах науково-практичних конференцій:

2.1. Ткач Т., Тьор Л. Психологічний контекст проектування освітнього простору. *Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність: зб. наук. статей за матеріалами ІХ Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Мелітополь, 18-19 вересня 2014 р.) / за заг. ред. А.А. Ткача, М.М. Радевої. Мелітополь: МІДМУ «КІПУ», 2014. С. 121-125. (Особистий внесок авторки полягає у розкритті психологічного контексту проектування освітнього простору у векторі розвитку пізнавальної діяльності юнаків).

2.2. Тьор Л.В. Розвиток когнітивно-стильових характеристик мислення учнівської молоді. *Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм: зб. наук. статей за матеріалами ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Северодонецьк, 23-24 січня 2015 р.). Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2015. С. 175-176.

2.3. Петренко О.В., Тьор Л.В., Кареніна О.В. Соціально-психологічні особливості розвитку мислення та когнітивного стилю в онтогенезі. *Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: зб. наук. статей за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів і студентів* (м. Київ, м. Северодонецьк, 24-25 листопада 2016 р.). Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2016. С. 155-157. (Особистий внесок авторки полягає у розкритті особливостей розвитку когнітивного стилю в онтогенезі).

2.4. Тьор Л.В. Результати факторного аналізу соціально-психологічних чинників впливу на взаємодію когнітивного стилю і пізнавальної діяльності в юнацькому віці. *Labyrinths of Reality: Collection of scientific works based on materials of the VIII International scientific and practical conference* (Montreal,

April 29-30, 2020) / edited by M.A. Zhurba. Montreal: CPM «ASF», Issue 3 (8). 2020. P. 114-116.

2.5. Тьор Л.В. Концептуальні основи програми соціально-психологічного супроводу формування когнітивних стилів особистості юнацького віку. *Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: зб. наук. статей за матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Ващенко Ірини Володимирівни* (м. Сєвєродонецьк, 27-28 грудня 2021 р.). К.: ПВТП «LAT&K», 2021. Ч. II. С. 116-117.

2.6. Тьор Л.В. Процедура емпіричного дослідження соціально-психологічних чинників взаємодії когнітивно-стильових особливостей та пізнавальної діяльності особистості юнацького віку. *Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: зб. наук. статей за матеріалами IX Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ополе (Польща), м. Київ, 26-27 грудня 2023 р.). К.: ПВТП «LAT&K», 2023. С. 365-366.

2.7. Smyrnova O., Tor L., Raskolets A., Chernova V., Omelianuk S. Creating a Psychologically Safe Learning Environment. *II International Multidisciplinary Conference «Main Challenges And Issues Of University Education In War Conditions: Ukraine – 2022-2024»* (Winnipeg, Canada, April 25-26, 2024). Winnipeg: University of Manitoba, 2024. P. 11. (Особистий внесок авторки полягає у визначенні ролі психологічно безпечного навчального середовища у розвитку пізнавальної діяльності осіб юнацького віку).

АНОТАЦІЇ

Тьор Л.В. Соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю і пізнавальної діяльності особистості у юнацькому віці. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України. Київ, 2024.

Дисертаційне дослідження присвячене визначенню соціально-психологічних чинників взаємодії когнітивного стилю і пізнавальної діяльності особистості у юнацькому віці.

Виокремлено провідні соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю та пізнавальної діяльності у юнацькому віці: соціальне середовище (сімейні установки; освітнє середовище); культурне середовище (індивідуалістичні та колективістичні культури); соціальні стереотипи (досвід багатозадачності; досвід вирішення проблем у групах); емоційна саморегуляція (позитивні емоції; специфіка соціальної підтримки); мотивація та соціальні установки (формування когнітивних стратегій; логічний та аналітичний підхід або глобальний та інтуїтивний; флексибільність мислення; соціальна рефлексія). Визначено детермінанти когнітивно-стильових особливостей (полезалежності та понятійної диференційованості) у взаємодії з соціально-психологічними особливостями осіб юнацького віку, патернами поведінки та їх перебіг в умовах пізнавальної діяльності.

Розкрито концептуальні й змістовно-процесуальні засади інтегрованої програми соціально-психологічного супроводу процесів формування й розвитку когнітивно-стильових особливостей успішності пізнавальної діяльності особистості та оптимізації їх взаємодії у юнацькому віці, через запровадження інноваційних соціально-психологічних технологій за методологічним, змістовим і технологічним компонентами.

Ключові слова: *особистість, юнацький вік, когнітивний стиль, пізнавальна діяльність, соціально-психологічні чинники взаємодії когнітивного стилю і пізнавальної діяльності.*

Tor L.V. Social and psychological factors in the interaction of cognitive style and cognitive activity in adolescents. – Qualification scholarly work published as manuscript.

The dissertation for the degree of Candidate of Psychological Sciences in the specialty 19.00.05 – Social Psychology; Psychology of Social Work. Volodymyr Dahl East Ukrainian National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. Kyiv, 2024.

The dissertation research is devoted to the determination of socio-psychological factors influencing the interaction of cognitive style and cognitive activity of an adolescent personality.

The main socio-psychological factors in the interaction between cognitive style and cognitive activity in adolescence have been identified: social environment (family attitudes; educational environment); cultural environment (individualistic and collectivistic cultures); social stereotypes (multitasking experience; group problem-solving experience); emotional self-regulation (positive emotions; specificity of social support); motivation and social attitudes (development of cognitive strategies: logical and analytical approach or global and intuitive; flexibility of thinking; social reflection). The determinants of the characteristics of cognitive style (field dependence and conceptual differentiation) are determined in interaction with the socio-psychological characteristics of adolescence, behavioural patterns and their course in the context of cognitive activity.

The conceptual and substantive-procedural foundations of the integrated programme of social and psychological support of the processes of formation and development of cognitive-stylistic characteristics of the success of the individual's cognitive activity and the optimization of their interaction in adolescence are revealed through the introduction of innovative social and psychological technologies from the methodological, substantive and technological points of view.

The development was influenced by social and psychological factors such as the social environment, cultural environment, social stereotypes, emotional self-regulation, motivation and social attitudes, social reflection and personal characteristics such as creativity, reflexivity, sensitivity and activity, which generally ensured the success of cognitive activity.

Key words: *personality, adolescence, cognitive style, cognitive activity, socio-psychological factors of the interaction of cognitive style and cognitive activity.*

Підписано до друку 20.11.2024 р.
ф. 60х90/16, ум. др. арк. 0,9
Зам. 20/11/24-101/1, накл. 100 пр.
Друкарня Прінт Квік
м. Київ, вул. Леонтовича 9, оф. 65
т. (044) 235-0009, 235-7528
printquick@ukr.net